

UOT 016:574

KBT 4755.2

Ekologiya üzrə biblioqrafik informasiya sisteminin elmi-tədqiqatçılıq aspektlərinə dair

İ.Z.Əliyeva

lali40@rambler.ru

Xülasə: *Məqalədə müasir dünyanın ən qlobal problemlərindən biri – ətraf mühitin mühafizəsindən bəhs edilir. Ətraf mühitin sabitliyinin təhlükə qarşısında qalması faktına toxunulur. Ekologiya üzrə biblioqrafik informasiya sisteminin formalaşdırılması zəruriliyi elmi qənaətlərlə əsaslandırılır. Bu istiqamətdə uğurlu nəticələrin əldə olunması üçün maarifçilik fəaliyyətləri ilə yanaşı, elmi-tədqiqat işlərinin səmərəliliyinin artırılması yolları axtarılır. Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində gördüyü işlər barədə məlumat verilir. Azərbaycanın bütün vacib beynəlxalq konvensiyalara qoşulması faktı vurğulanır. Bu sahədə görülmüş beynəlxalq və respublika səviyyəli tədbirlərin əhəmiyyəti qeyd edilir.*

Açar sözlər: *ekologiya, ətraf mühit, qlobal problem, biblioqrafik təminat, informasiya tələbatı*

Ключевые слова: *экология, среда, глобальная проблема, библиографическое обеспечение, информационные потребности*

Key words: *ecology, environment, a global problem, bibliographic provision, information demands*

Müasir dünyanın ən aktual və qlobal problemlərindən biri bəşər sivilizasiyasının və onu əhatə edən ətraf mühitin sabitliyinin təhlükə qarşısında qalması, iqtisadiyyatın sürətli inkişafı ilə ətraf mühitin mühafizəsinin uzlaşdırılmaması, mövcud ekosistemlərin dağılması təhlükəsinin artmasıdır. Atmosferin ozon qatının dağılması, qlobal istiləşmə, səhrələşmə prosesinin getdikcə daha geniş əraziləri əhatə etməsi, bioloji müxtəlifliyin kəskin azalması, ətraf mühitin çirklənməsi ilə əlaqədar müxtəlif xəstəliklərin geniş yayılması dünyanı narahat edən ciddi problemlərdir. O cümlədən Azərbaycanda ekoloji mühitin pozulması, meşələrin, otlaqların, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların azalması, bəzi yerlərdə tamamilə sıradan çıxması, şəhərlərimizdə atmosfer havasının, Kür, Araz və digər çayların, Xəzər dənizinin, torpaqların çirklənməsi, bir sıra bitki və heyvan növlərinin bioloji müxtəlifliyinin pozulması və ya azalması, ekoloji

problemlərin təxirə salınmadan həllinin zəruriliyi ekoloji biliklərə tələbat və marağı günü-gündən artırır [1, s.4].

Mədəni dünya müasir ekoloji vəziyyətin ağırlığını dərk etdikcə, bu sahədə daha ciddi təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi üzərində düşünür. Ətraf mühitin çirklənmə dərəcəsi və deqradasiyası yüksəldikcə təbii sərvətlərin yenidən bərpa olunub-olunmasına baxmayaraq təbiət getdikcə global problemlərlə üzləşir. Belə bir situasiya gələcək nəsillərin inkişafı üçün limitlər qoyur və insanlığın perspektivlərini təhlükəyə məruz qoyur [7, s.2]. Mütəxəssislər bu qənaətdədirlər ki, təbii sərvətlərin geniş surətdə mobilləşməsi, ətraf mühitin deqradasiyası və çirklənməsi insanların sənayedə, kənd təsərrüfatında və nəqliyyatda aktivləşməsinin nəticəsidir. Təcrübə və əldə olunmuş növbəti inkişaf bir çox hallarda təbii sərvətlərin düşünülməmiş mobilizasiyası ilə əlaqələndir, ətraf mühitin deqradasiyasına və havanın, suyun çirklənməsinə gətirib çıxarır. Ətraf mühitin deqradasiyasında, ətraf mühitin antropozonetik faktorları və çirklənmənin yüksəlməsi insanların sağlamlığını və uzunömürlülüyünü, vəhşi flora və faunayı, o cümlədən də kənd təsərrüfatı məhsullarını risk altında qoyur.

İnsan aktivliyinin ekoloji cəhətdən mənfi nəticələri ətraf mühitin müxtəlif biosenetik molekulyar natarazlığına gətirib çıxarır. Ətraf mühitin belə mənfi zərbələrinin nəticələri bilavasitə və ya bir neçə ildən sonra özünü sonrakı nəsillərdə göstərə bilər. Bu səbəbdən cəmiyyətin sayı və böyük həcmdə olan xərclər çoxalır və bu da öz növbəsində sözsüz ki, gələcəyi inkişafdan qoyur [2, s.86].

Halbuki bütün elmlər, o cümlədən ekologiya insan intellektinin və xalq təsərrüfatının inkişafına xidmət etməlidir. Ətraf mühitin mühafizəsi konsepsiyası olduqca aktual mövzudur. Artıq insanın təbiətə, təbiətdən kənar proseslərə müdaxiləsi elə bir səviyyəyə gəlmişdir ki, ekoloji böhran təhlükəsi labüd olmuşdur. Bildiyimiz kimi ekoloji problemlərin təhlükəli səviyyəyə çatması və dünya sivilizasiyasına dağıdıcı təsir göstərməsi XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında yeni beynəlxalq təfəkkürün formalaşmasına təkan verdi. Bir sözlə, geniş ictimaiyyət, aparıcı ölkələrin siyasi xadimləri belə bir qənaətə gəldilər ki, cəmiyyət tənzimlənmiş inkişaf yolunu seçməli, ətraf mühitin bərpa məsələsi ön plana çəkilməlidir. Bu da öz növbəsində insanların həyat və mənəvi səviyyəsinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Müasir dövrdə ekologiya elmi təkcə ətraf mühitdə baş verən proseslərlə əlaqədar deyildir. Şübhəsiz ki, təbii proseslər nəticəsində, yaxud insan amilinin təsiri ilə ətraf mühitdə və onun tərkib hissəsi olan canlılar aləmində baş verən proseslər ekologiya elminin ən vacib sahələrindən biridir. Lakin ekoloji tarazlığın saxlanması, ətraf mühitin qorunmasında onun çirklənməsinin qarşısının alınması bütün təbiət haqqında elmlərin böyük əhəmiyyəti var. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının ictimai elmlər sahəsində çalışan alimləri ekoloji təfəkkürün inkişafı və ekoloji biliklərin tətbiqi sahəsində vacib işlər aparıblar [2, s.115]. Əlyazmalar və digər tarixi sənədlərin

öyrənilməsi əsasında Azərbaycan xalqının tarixi ekoloji mədəniyyətinin tədqiqi və təbliği, ümumiyyətlə ekoloji təfəkkürün və ekoloji tərbiyənin, ekoloji mədəniyyətin, ekoloji maariflənmənin insanlar arasında təbliğ-təbiiq etmək, yaymaq, maraq dairəsini bu istiqamətə yönəltmək bu sahə üzrə çalışan alimlərin və informasiya vasitələrinin üzərinə düşür. Bu baxımdan bilavasitə əhali ilə təmasda olan kitabxana-informasiya müəssisələrinin fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Ekoloji istiqamətli sənəd-kommunikasiyalar sistemində fəaliyyət göstərən təsisatların əsas vəzifəsi bu sahə üzrə informasiya tələbatının ödənilməsidir. Buna görə də həmin təsisatlar tərəfindən tələbatçıların informasiya tələbatı hərtərəfli, dəqiq təhlil edilir.

Kəmiyyət əlamətinə görə informasiya tələbatçıları fərdi, qrup və ictimai ola bilər. Fərdi tələbatçıların informasiya tələbatları xeyli mürəkkəbdir. Bu onunla əlaqədardır ki, bu gün hər bir insan təkcə istehsal fəaliyyəti ilə deyil, digər fəaliyyət növü ilə də məşğul olur. Bunlara tədris, təhsil, rekreasiya aiddir. Hər bir peşə fəaliyyəti informasiya tələbatı doğurur. Bu sahəyə dair elmi ədəbiyyatda informasiya tələbatının təsnifatı üçün müxtəlif baxışlar, yanaşma tərzləri var. Ən geniş istifadə edilən təhlil üsulu informasiya tələbatçılarının miqdar xarakteristikasına görə öyrənilməsi və təsnifatıdır. Bu baxımdan təsnifat zamanı tələbatçıların üç səviyyəsi fərqləndirilir ki, bunlarda ictimai, kollektiv və fərdi tələbatçılardır [4, s.4].

Onu da qeyd etmək ki, ekologiya elminin sənəd-informasiya təminatı prosesləri ildən-ilə sürətlənir. Eyni zamanda bu sahədə tələb olunan informasiyanın həcmi artır və informasiya təminatında daha yüksək operativlik tələb olunur. Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində informasiya təminatının əhəmiyyətini bu sahənin mütəxəssisləri də təsdiqləyir və buna xüsusi diqqət yetirirlər [5, s.371].

Azərbaycanda biblioqrafik verilənlər bazalarında ekologiyaya dair ədəbiyyatın əks olunması prosesinə nəzər yetirərkən məlum olur ki, bütün bu vəzifələrin yerinə yetirilməsinin başlıca şərti biblioqrafik verilənlər bazalarının (BVB) yaradılmasıdır. Müasir biblioqrafik praktikada BVB-nin ən geniş yayılmış növü elektron kataloqdur. Azərbaycanda elektron kataloqların yaradılması tarixi 30 ildən artıq bir dövrü əhatə etsə də, bu iş xüsusən son on ildə geniş vüsət almışdır. Respublikada yaradılaraq təkmilləşdirilən BVB-lərdə artıq bütün elm və fəaliyyət sahələrini, mövzuları əks etdirən yüz minlərlə kitab, məqalə və digər sənədi əhatə etdirən BVB-lər yaradılmışdır.

Həmin BVB-lərdə digər sahələrlə yanaşı, ekologiya elminə, ətraf mühitin mühafizəsinə dair kitablar və digər sənədlər də öz əksini tapmışdır. Azərbaycanda ilk tammiqyaslı və internet vasitəsi ilə istifadəsi mümkün olan BVB “Gələcək Naminə İnformasiya Texnologiyaları təşkilatı” adlı qeyri-hökumət təşkilatı tərəfindən həyata keçirilmiş “Elektron Kitabxana Şəbəkəsi” adlı layi-

hənin çərçivəsində yaradılmışdır. Hal-hazırda respublikamızda ən zəngin və geniş informasiya-axtarış imkanlarına, BVB-nin kitabxana fondunu əhatə etmə dərəcəsinin yüksək olmasına görə qabaqcıl mövqeyə malik BVB Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanasında yaradılmışdır. Burada 2004-cü ildə istifadə edilməyə başlanan İRBİS-64 Kitabxanaların Avtomatlaşdırılması Sisteminin tərkibində olan BVB artıq 250 min addan çox sənədi əhatə edir. Bu sənədlər içərisində Azərbaycan dilində 241, dilində 53 adda kitab, 233 adda müxtəlif dillərdə məqalə ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi mövzusunda. Bundan əlavə, burada BMT-nin İnkişaf Proqramının Bakı ofisinin hədiyyə etdiyi kitabları əks etdirən ayrıca BVB-də müxtəlif dillərdə 37 adda sənəd və Azərbaycanda müdafiə edilmiş alimlik dissertasiyalarını əhatə edən BVB-dəki 42 adda sənəd ekologiyaya aiddir. Qeyd edək ki, Prezident Kitabxanası hələlik respublikanın yeganə kitabxanasıdır ki, dövrü və ardı davam edən nəşrlərdə dərc edilmiş məqalələrin elektron bibliografik təsvirlərini tərtib edərək xüsusi BVB-yə daxil edir [4, s.4]. Ekologiyaya dair informasiya Azərbaycan Milli Kitabxanasında yaradılan BVB-də də öz əksini tapmaqdadır. Belə ki, burada tətbiq edilən “VİRTUA” adlı avtomatlaşdırma sisteminin tərkibindəki BVB-də ekologiyaya dair 316 adda kitab öz əksini tapmışdır ki, bunlardan da əksəriyyəti rus və Azərbaycan dillərində elmi və tədris ədəbiyyatıdır [4]. Adları çəkilən kitabxanalarla yanaşı, respublikamızın bir sıra digər kitabxanalarında da avtomatlaşdırılmış sistemlərinin tərkibində BVB-lər yaradılmışdır ki, burada da ekologiyaya dair sənədlər öz əksini tapır. Bu kitabxanalardan AMEA Mərkəzi Kitabxanasını, Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanasını, bir sıra kütləvi kitabxanaları və ali məktəb kitabxanalarını göstərmək mümkündür.

İndi isə Azərbaycanda ekologiya üzrə informasiya tələbatının formalaşması prosesində elmi-tədqiqat fəaliyyətinin rolu barəsində fikirlərə də diqqət yetirək. Belə ki, ekologiya üzrə sənəd-kommunikasiya sistemlərinin və bibliografik informasiyanın yaranmasında elmi-tədqiqat fəaliyyətinin böyük rolu vardır. Məhz belə tədqiqatlar nəticəsində bu sahə üzrə məlumatlar əldə edilir və həmin məlumatlar nəzəri baxımdan təhlil edilərək elmi qanunauyğunluqlar aşkara çıxarılır. Bütün bu tədqiqatların nəticəsi elmi ictimaiyyətə və sənəd-kommunikasiya sistemlərinin digər seqmentlərinə məhz nəşr edilən sənədlər (kitablar, məqalələr və sairə) və nəşr edilməyən sənədlər (elmi hesabatlar və sairə) vasitəsi ilə çatdırılır, bu vasitə ilə cəmiyyətin sənəd-informasiya tələbatı ödənilir. Əlbəttə bu sistemin yaranıb fəaliyyət göstərməsində bibliografik informasiyanın da böyük rolu və əhəmiyyəti vardır. Azərbaycanda ekologiya üzrə elmi-tədqiqat fəaliyyəti sahəvi-inzibati bölgü (aidiyyət) əsasında təşkil edilmişdir. Bu bölgüyə əsasən aşağıdakı tərkib hissələrini fərqləndirmək mümkündür:

– Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin tərkibindəki bu sahə üzrə elmi tədqiqatlarla məşğul olan qurum və struktur vahidləri;

– Səhiyyə və Kənd Təsərrüfatı nazirliklərinin nəzdində ekoloji istiqamətli tədqiqatlarla məşğul olan qurum və struktur vahidləri;

– Azərbaycanın dövlət və özəl ali məktəblərində fəaliyyət göstərən ekoloji istiqamətli kafedralar (fakültətlər);

– Ekoloji istiqamətli qeyri-dövlət təşkilatlarında və özəl tədqiqat müəssisələrinin nəzdində ekoloji istiqamətli tədqiqatlarla məşğul olan qurum və struktur vahidləri;

– İstehsalat (biznes) müəssisələrinin nəzdində ekoloji istiqamətli tədqiqatlarla məşğul olan qurum və struktur vahidləri və s.

Respublikamızda ekoloji elmi tədqiqatlar aparən qurumlar sahəvi-inzibati bölgü baxımından xeyli rəngarəngdir. Onlar sahə üzrə sənəd şəklində formalaşan informasiyanı həm generasiya edir (yaradır), həm də istifadə (istehlak) edirlər.

Bu xüsusda Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin müstəsna rolu vardır. Nazirliyin 2001-ci ilin 18 sentyabr tarixində qəbul edilmiş Əsasnaməsində digər məsələlər kimi nazirliyin vəzifələri də müəyyənləşdirilmişdir. Bu vəzifələrdən aşağıdakıları göstərmək mümkündür:

– Təbii sərvətlərin öyrənilməsi, onlardan istifadə edilməsi, bərpası və mühafizəsi və bu sahədə ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi və bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması üzrə dövlət siyasətini həyata keçirmək;

– Daxili suların və Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində suların bioloji sərvətlərindən səmərəli istifadə edilməsi, onların qorunması və artırılması sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirmək;

– Azərbaycan Respublikasında yerin təkinin geoloji öyrənilməsi, mühafizəsi və mineral xammal ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirmək;

– Meşələrin istifadəsi, bərpası, yaradılması, mühafizəsi və meşə təsərrüfatı fəaliyyətinin aparılması sahəsində dövlət proqramlarını müvafiq qaydada hazırlamaq və həyata keçirmək;

– Ekologiya, təbiətdən istifadə, geologiya və faydalı qazıntılar üzrə müvafiq milli fəaliyyət proqramları hazırlamaq və həyata keçirmək;

– Öz səlahiyyətləri daxilində su obyektlərinin istifadəsi və mühafizəsi üzrə dövlət proqramları hazırlamaq və həyata keçirmək;

– Azərbaycan Respublikasında əhalinin sağlam ekoloji mühitdə yaşamaq hüququnu təmin etmək üçün ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən istifadə edilməsi sahəsində dövlət idarəçiliyini həyata keçirmək;

– Hidrometeorologiya xidmətini təşkil etmək, hidrometeoroloji müşahidələrin aparılmasını, proqnozlar hazırlanmasını və məlumatların yayılmasını təmin etmək və s. [2, s.143-156].

Azərbaycanda ekologiya üzrə informasiya tələbatının formalaşması prosesində elmi-tədqiqat fəaliyyətinin əhəmiyyətinə dair mütəxəssis fikrini təhlil etdikdə bəlli olur ki, ətraf mühitin mühafizəsi bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycan dövlətinin də diqqət mərkəzindədir. Buna daim qayğı ilə yanaşan dövlət başçısı problemi prioritet məsələlərdən hesab etdiyi üçün bu sahədə ciddi islahatlar həyata keçirilməsinə çalışır. Məhz belə bir yüksək münasibətin nəticəsidir ki, hazırda Azərbaycan Respublikası ətraf mühitin yaxşılaşdırılmasına dair bütün vacib beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur [8]. O cümlədən “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı” təsdiq edilmiş və bir sıra proqramlar qəbul olunmuşdur. Ətraf mühitin mühafizəsi prioritet sahə hesab olunduğu üçün qarşıya qoyulan ekoloji vəzifələrin müvafiq dövlət orqanları tərəfindən icrasına daim ciddi nəzarət edilir.

Heç də təsadüfi deyildir ki, 2010-cu il Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən ölkəmizdə Ekologiya ili elan edilmişdir. Ekologiya ili çərçivəsində müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmiş, spesifik sahələr üzrə elektron resurslar yaradılmış, əhali arasında maarifləndirmə işləri gücləndirilmişdir [4; 5]. Nümunə üçün deyək ki, respublikamızda əhalinin ekoloji maarifləndirilməsi və ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması məqsədilə Prezident Kitabxanasının əməkdaşları 2010-cu ildə “Azərbaycan ekologiyası” adlanan və beş fəsildən (ümumi məlumat, ekoloji problemlər, ekoloji maarifçilik, qanunvericilik bazası, elektron resurslar) ibarət olan sənəd-informasiya resursu hazırlamışlar [2]. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində modern üsullara yiyələnmək üçün bu gün Azərbaycan dövləti ekologiya üzrə bibliografik informasiya sisteminin formalaşdırılması məqsədi ilə bu istiqamətdə elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına ciddi diqqət yetirir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ekologiyası (sənəd-informasiya resursu Prezident Kitabxanasının əməkdaşları tərəfindən hazırlanmışdır). Bakı, 2010. URL: <http://eco.preslib.az/>
2. Azərbaycan Ekologiyası Təbiəti Mühafizə 1969-1998. Azərbaycan Respublikası Dövlət Ekologiya və təbiətdən istifadəyə Nəzarət Komitəsi. Bakı: Press-Alyans, 1998, 160s.
3. Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi haqqında Əsasnaməsi // Azərbaycan Respublikasının ekologiya qanunvericiliyi: normativ-hüquqi aktlar toplusu. 2 cildə, I cild. Bakı: Qanun, 2006, 760s.
4. Əhmədov M. Kitabxanalarımızda informasiya texnologiyalarının tətbiqi onları keyfiyyətə yeni təsisata çevirəcəkdir // Xalq qəzeti, 2007, 14 mart, №55, s.4
5. Xəlilov R., Əliyev L. Azərbaycan ekologiyası və şəxsiyyət amili // «Dirçəliş XXI əsr», 2004, №74-75, s.371-379
6. Milli kitabxana elektronlaşdırılır (Afaqın Kərim Tahirovla müsahibəsi). Gələn ilin yanvarından oxuculara kitab paylanması avtomatlaşdırılmış şəkildə aparacağıq // Üç nöqtə, 2005, 27 avqust, №164.

7. Alakbarov U.K. Genetically risks: assessment and management for conservation and sustainable development. Proc. Of the Azerbaijan National MaB Committee, UNESCO, 2005, v.3, p.5-11
8. Human Development Report. New York: UNDP, 2010, p.153, 162, 198, 267, 273, 304

Научно-исследовательские аспекты библиографическо-информационной системы по экологии

И.З.Алиева

РЕЗЮМЕ

Суть данной статьи заключается в освещении одной из самых глобальных проблем мира-охраны окружающей среды. Затрагивается факт угрозы, нависшей над стабильностью окружающей среды. На основе научных заключений обосновывается необходимость формирования библиографической информационной системы по экологии. В целях достижения успешных результатов в этом направлении осуществляется поиск путей повышения эффективности научно-исследовательских работ наряду с просветительской деятельностью. Дается информации о работе, проведенной в Азербайджанской Республике в области окружающей среды. Делается акцент на присоединении Азербайджанской Республике ко всем важным международным конвенциям. Отмечается важность мероприятий международного и республиканского уровня, проводимых в этой области. Ключевые слова. Экология, окружающая среда, глобальная проблема, библиографическое обеспечение, потребность в информации.

Scientific research aspects bibliographic-information system on ecology

I.Z.Aliyeva

SUMMARY

The issue deals with one of the global problems of the world the problem of the environment protection. There were mentioned facts about the dangerous which surround the environment and venture its stability. The necessity of the formation of the bibliographic information systems be well grounded on the scientific researches. The researches provide the importance of finding ways for increasing outputs of scientific-research works in parallel with enlightenment activities for successful results. We can also get information not only about the projects for Environment Protection organized by our governments, but also the facts of supports of international conventions by Azerbaijan Republic, and the importance of the international and republic events.